

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem
Történelemtudományi Doktori Iskola

Bencze Dávid

*Érsekújvár két korszak mezsgyéjén.
Az 1918/1919-es államfordulat eseménye és sajátossági
Érsekújvárban és környékén*

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Eger, 2024

Témavezető

Témavezető: Dr. Simon Attila egyetemi tanár (Selye János Egyetem)

Bíráló Bizottság

Elnök: Dr. Rainer M. János egyetemi tanár (EKKE)

Bíráló: Dr. Romsics Ignác professor emeritus (EKKE)

Bíráló: Dr. Ablonczy Balázs tudományos főmunkatárs (HUN-REN BTK)

Külső tag: Dr. Szarka László ny. tudományos főmunkatárs (HUN-REN BTK)

Titkár: Dr. Ballabás Dániel: egyetemi docens (EKKE)

Doktori disszertációm témáját tekintve az 1918–1919 közötti történeti eseményeket vizsgálom regionális szinten. Kutatásom során főként Érsekújvárnak, illetve a város környékbeli falvainak államváltozás időszakában történt eseményei kerültek vizsgálat alá. A környék folyamatait ezen felül párhuzamba állítottam az országos és regionális, vagyis a Felvidéken történt eseményeivel. Az összegyűjtött eredményeket összesen hét fejezetben ismertetem munkámban, ezen belül az elméleti részt egy historiográfiai bevezető követi, majd az összehasonlító fejezetek következnek az érsekújvári, illetve a környékbeli folyamatokkal.

A bevezetőben rámutatok munkám elméleti és módszertani sajátosságaira, illetve a Trianon és az 1918–1919-es impériumváltásokkal kapcsolatos kutatások jellemzőire. Itt kifejeztem, hogy az egyes fejezetek tartalmi és terjedelmi szempontból különböznek egymástól sok esetben az illetve eltérő mennyiségű és minőségű forrásbázisból adódóan.

Ezzel összefüggésbe hozható, hogy viszonylag új, eddig feltáratlan témáról van szó – legalábbis az adott régióra

vonatkozóan biztosan. Ebből kifolyólag sok esetben kénytelen voltam az aktuálisan elérhető szekundér forrásokra támaszkodni. A korábban még nem vizsgált primér források vizsgálata pedig ugyancsak komoly kihívást jelentett. A munka abból a szempontból is egyedülállónak számít, hogy egyszerre állítottam párhuzamba a helyi és országos viszonyokat. Lényegében ennek köszönhetően egy kétdimenziós összehasonlítás is megtörténik: a szlovák–magyar és a makro–mikrotörténeti szinten. Ugyan korábban sok esetben megtörtént, hogy egy-egy etnikailag vegyes lakosságú város a kutatók figyelmébe került, mindazonáltal eddig alig, vagy talán soha nem került vizsgálódásunk középpontjába egy olyan régió, amely rövid időn belül, kicsivel több, mint egy év alatt vált „színmagyarból” vegyes közösségé.

A második fejezet lényegében a Trianon historiográfiájának és a csehszlovák állam megszületésének körülményeit értelemszerűen nem a primér forrásokra, hanem a meglévő szakirodalomra támaszkodva mutatja be. Munkám ezen részének a

különlegessége, hogy egyfajta precedenst teremthet abból a szempontból, hogy egy témát külön a szlovákiai magyar szakirodalom szempontjából is megvizsgáljunk. Historiográfiai ismertetésemben nem csupán a témában releváns szlovák és a magyar szakirodalmat szerettem volna megjeleníteni, hanem a „felvidéki értelmezésnek” is helyet kívántam adni.

Az Érsekújvárral és környékével foglalkozó részek feldolgozásához több levéltári intézményt látogattam. Ebben a legfontosabb szerepet a Szlovák Nemzeti Levéltár Nyitra-megyei Levéltárának Érsekújvári Fióklevéltára jelentette, emellett a központi „nyitrai levéltár”, valamint a Fórum Kisebbségkutató Intézet gyűjteményeit is felhasználtam. Magyarországi viszonylatban az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának és a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának a dokumentumait tanulmányoztam. Mindenekelőtt azonban a legértékesebbnek azokat a visszaemlékezéseket és kommentált városi krónikákat tartom, amelyek sok esetben ugyan kiegészítései lehetnek egy levéltári forrásnak, de esetünkben olyan élményszerű

beszámolókról van szó, amelyek többet jelentenek egy szubjektív, személyesen megélt feljegyzésnél. Emellett a kiegészítéshez szükséges különböző statisztikai forrásokat is felhasználtam.

A historiográfiai fejezetben több szakmai elődömhöz hasonlóan megállapítottam, hogy a két világháború közötti Trianon-narratíva sok esetben kimerült a bűnbakok keresésében, az 1945 utáni Trianonról szóló diskurzust pedig a pártállami ideológia teljesen befolyása és természete alá gyűrte. Nagy vízváltó az 1965-ös év, hiszen itt már a szakszerű és hiteles forrásokra támaszkodó okfejtések is megjelentek.

A rendszerváltozás valóságos reneszánszát jelentette a témának, hiszen a szélesebb közönség számára is kutathatóvá váltak a különböző, addig nem nyilvános források. Ezen felül úgy vélem, az is egyfajta újabb lendületet jelentett, hogy a sérelmi narratíva képviselői újra értelmező, megmondó, vagy éppen nemzeti szempontú elbeszéléssel jelentkeztek. Köztük voltak kiemelkedő műveket tető alá hozó történészek, de voltak olyanok is, csupán az érzelmi hatásokat keresve, sokszor

propagandisztikus célokat is szolgálva fogalmazták meg műveiket. Így értelemszerűen ennek hatása nem lehetett más, minthogy az úgymond akadémiai történészek és a „steril történetírás” képviselői műveikkel reagáljanak. Közülük is kiemelkedik Zeidler Miklós, illetve Ablonczy Balázs munkássága. De úgy vélem, hogy az utóbbi évek legmeghatározóbb történészét Romsics Ignác jelenti, aki a téma objektív vizsgálatán túl iskolateremtő tevékenysége által is kiemelkedik a korabeli történészek közül. A Trianon-téma a legfrisebb eredményei a fent már már említett Ablonczyhoz kötődnek, akinek szintén elvülhetetlen érdemei vannak a Trianon 100 projekt kapcsán.

A fejezetben áttekintettem a témával kapcsolatos szlovák historiográfiát is, ahol különböző álláspontok alakulásán keresztül összegeztem, hogy lényegében két narratívához köthető csoportra bontható az ország történéseinek a köre: a „csehszlovakistákra” és a „ludákokra”, vagyis a magyarral és a csehekkel szemben identifikáló álláspont. Ezeknek közös nevezője, hogy Trianont pozitív folyamatként értelmezik, a döntésnek köszönhetően pedig a szlovák nemzet halálának az elkerülése

megtörtént. A két iskola közötti különbség abban érhető tetten, hogy amíg a „csehszlovakista” irányzat a Monarchia felbomlásának az elkerülhetetlen álláspontját képviseli, addig a „ludáki” ún. autonómiás iskola hangsúlyozza a magyar elnyomást, továbbá a szlovákok folytonos jelenlétét hangsúlyozza a Kárpát-medencében.

A csehszlovák történetírást vizsgálva megállapítottam, hogy 1945 után – hasonlóan a magyarhoz – itt is felülkerekedtek az ideológiai befolyások. A különbség viszont, hogy hasonló, vagy ugyanolyan intenzitással a kiindulópontok meghatározóak maradtak, amelyek a két világháború közötti időszakban megalapozásra kerültek. Az 1970-es és az 1980-as években valamennyire sikerült a szlovák historiográfiában is szakszerű irányba mozdulni, ami nagymértékben annak köszönhető, hogy összevetésekre kerültek a külföldi és különösen a magyarországi kontextusok. Nem beszélve a nemzetközi források beemeléséről. A rendszerváltozást követően a szlovák Trianon-narratívában is megszületett a „steril” nézőpontú megközelítés, amely olyan történészek műveinek köszönhető, mint Miroslav Michela, vagy

éppen Roman Holec. A 18-as és a 20-as évforduló azonbancsupán finomított a berögződött narratívákon.

Hatalmas előretörést jelenthet éppen ennek a téma okán a szlovákiai magyar narratíva, amely nagy lehetőséggel rendelkezhet egy nemzetközi összehasonlítás, szakmai együttműködés okán is. Ennek a bemutatására vállalkoztam, hiszen eddig csupán magyar és nemzetközi, vagy magyar és más nemzetiségű historiográfiával operáltak akollégák, vagyis olyanra, hogy egy határon túli magyar nemzetiségi bemutatás megtörténjen ebben a témában még nem fordult elő. A szlovákiai magyar historiográfiai részben elsősorban Popély Gyula, Szarka László, Simon Attila munkáit tartom meghatározónak. Bár már a két világháború között és azóta is születtek helytörténeti munkák, visszaemlékezések, amelyeket nem csupán a historiográfiai részben hasznosítottam.

A soron következő fejezetben Érsekújvár 1918 előtti állapotát mutattam be. Legfőképpen arra koncentráltam, hogyan vált vasúti csomóponttá, és annak milyen hatása lett az ott élő társadalomra. Fejezetben Jócsik Lajos

tanulmányait használtam, aki egyébként a vizsgált időszakban történő eseményeknek a szemtanúja is volt. A fejezetben kifejtettem, hogy az ipar megjelenése Érsekújvár város társadalmát és az arculatát is átalakította. A második ipari forradalom előtt a lakosság paraszti jelleget öltött. Ennek megváltozásában központi szerepet játszott a vasút megjelenése, hiszen magával hozta piacgazdaság modern formáit, az állami intézmények megjelenését és az infrastruktúra-fejlesztést egyaránt. A serkentő hatásuk pedig áterjedt a modern bürokratikus közigazgatásra, az oktatásra, a kulturális intézmények megjelenésére. Értelemszerűen fokozatosan jelentek meg a bankfiókok, takarékpénztárak, fejlődtek a kis- és nagykereskedések, illetve a nagyüzemek. Mindez visszafelé is hatott, hiszen a mezőgazdaság gépiesítése is egyaránt megtörtént. Összességében elmondható, hogy a város gyarapodó és gazdagodó kiépülésének a feltételét a vasútvonalak, és annak csomóponttá való alakulása eredményezte. Ezzel egyidőben erősödött a vasútnál dolgozók száma is, amely egy új középréteg megjelenését eredményezte.

A következő fejezet Csehszlovákia születésével és az államfordulat lefolyásával foglalkozik. A fejezet nagy perspektívában közelítette meg a kérdéskört. Lényegében a csehszlovák gondolat bemutatásától kezdve az ország megalakulásán és területének birtokbavételén keresztül mutatja be a legfontosabb eseményeket és összefüggéseket.

Az Érsekújvár és környéke két kor mezsgyéjén című fejezet alkotja a disszertáció gerincét. Ebben a nagy fejezetben találhatóak azok a levéltári források, amelyeknek köszönhetően alapkutatásról beszélhetünk. Az alfejezeti beosztásokkal együtt 1918 végétől, egészen a város végső megszállásáig mutatja be a kutatási eredményeket.

Betekintést nyerhetünk 1918 év végi tömegmozgalmak kiszámíthatatlan és káosz jellegére, amelyek mögött nem álltak politikai célok. Inkább a háborúnak a befejezése és az szociális változás szolgáltatta utcára az embereket. Így az érsekújvári lakosságot sem tartotta lázban, hogy ezzel párhuzamosan a csehszlovák hadsereg – amely addig főként önkéntesekből és a korábban

leszerelt katonákból álló milícia – megkezdte a „szlovák területek” birtokbavételét. Ezzel kapcsolatban viszont komoly változás mutatható ki, 1919. január 1-jével, hiszen ekkor a megalakult, antant által támogatott, professzionális csehszlovák hadsereg sikeresen elfoglalta Pozsony városát, amely már az érsekújvári lakosságot is foglalkoztatta.

Sokkal inkább volt érezhető Az 1918 év végi és 1919-es év eleji hetek kaotikus helyzete. A káoszt erősítette, hogy a magyar hadseregben szolgáló egységek hazatérve nem sok lehetőséget találva a rablás és a rend felforgatása mellett képzelték el jövőbeni terveiket, vagyis olyan önkényes, törvényt kívüli tevékenységet folytattak, amellyel szemben inkább célszerűnek bizonyult, hogy behívják a csehszlovák hadsereget, mintsem a civil lakosság váljon céltáblává. A városban ennek dacára szerveződött egy a csehszlovák alakulatokkal szemben egy ellenállás, amely kezdetben hatalmas lelkesedés kísért, hiszen nem tudhatták az ellenállásra jelentkezők, hogy milyen hadsereg ellen vonulnak harcra. A kudarc okai között egyértelműen látszik, hogy amikor a hadsereg

elérte a Tornóc község felett felállított védvonalat, a védők elszántsága már alábbhagyott és a fegyveres védelemre csak kevesen maradtak közülük. Hiszen a négyéves háború szörnyűségeiről mindenki szerezhetett már ekkor tudomást és ebben az esetben a háború már az ajtóban kopogtatott. Így a felesleges vérrontás helyett a feladást választották, abban a reményben, hogy döntően magyarlakta területként a békekonferencia úgymint Magyarországnak ítéli a várost és környékét, vagyis csupán egy átmeneti lesz a csehszlovák uralom.

A csehszlovák egységgel történő megállapodás követően Érsekújvár esetében is a megszálló katonaság fő feladata a város közbiztonságának fenntartása volt. Sikerült kiküszöbölni a felforgató elemeket, majd egyértelműen a törvények betartására és a közbiztonság helyreállítására helyezték a hangsúlyt. Ebből a szempontból pedig le kell szögezni, hogy a csehszlovák hadsereg jelenléte egyfajta stabilitást eredményezett. Sajnálatosan ez nem mondható el az egykori városvezetésről, hiszen a polgármester és kísérete a városi készpénz tartalékkal együtt távozott a városból.

Ezzel egyetemben nem meglepő, hogy időközben a megszállt területeken egyre halmozódtak a lakosok sérelmei: a munkanélküliség, az élelmiszerhiány, a korábban beígért pótlékok elmaradása, majd a csehszlovák hatalom egyre arrogánsabb viselkedése is önmagukban elegendő okot adott az ellenszegülésre, az 1919 februárban bekövetkezett események mögött azonban végig ott húzódott az a szándék, hogy a Csehszlovákiához csatolt magyar lakosság a hatalom és világ tudomására hozza, nem akar Csehszlovákiához tartozni. Ennek a legkifejezőbb mozzanata az 1919. február 3-án kezdődő vasutassztrájkban mutatkozott meg. A városi lakosság lényegében ekkor döbbsent rá, hogy a csehszlovák hadsereg nem ideiglenes, hanem egy tartós berendezkedést készít elő. A kétnapos, nagyrészt Érsekújvárból szerteágazó sztrájk később az egész ország részre kiterjedt. A sztrájkolók fő motivációja szociális jellegű elmaradásokra vezethetőek vissza. Ám a kevesebb, mint egy hónapos csehszlovák jelenléta városban negatív tapasztalatokat idézett elő, így a sztrájk automatikusan a megszállás elleni tiltakozással is párosult. A sztrájk rövid távú következménye az volt,

hogy a csehszlovák vezetés elrendelte a számára megbízhatatlannak számító magyar nemzetiségű alkalmazottak elbocsátását más állami szférában is.

Az impériumváltással Érsekújváron is együtt járt a szimbolikus térfoglalás. Ezt a leginkább a Kossuth-szobor, és annak ledöntésében is megnyilvánult. A vasutassztrájk után viszonylag rövid konfliktusmentes időszakot pont a szobor ledöntése eredményezte. Az ok, amiért a Kossuth-szobor ledöntésre került, azt a Tanácsköztársaság kikiáltása indította el. Érsekújvárbán ezzel egyetemben rendkívül feszült helyzet alakult ki, hiszen ez a politikai fordulat az itt szolgáló csehszlovák katonaság számára is egy ideológiai szimpátiát és egy nemzeti ellenállást jelentett egyszerre. Ennek okán történhetett, hogy 1919. május 22-én éjjel a csehszlovák legionáriusok és a cseh vasutasok egy máig meghatározatlan csoportja a város főterén álló Kossuth Lajos szobrát ledöntötték, a vasútállomásra vontatták, majd elemeire bontva nagy valószínűséggel elszállították.

A berendezkedő csehszlovák uralomnak 1919. június 1-én az egész Észak-Magyarországon előre törő Vörös Hadsereg alakulatainak megérkezése vetett véget. A lakosság és a kivonuló csehszlovák katonaság viszonyára jellemző, hogy az újabb államváltozás összetűzésekkel és halálos áldozatokkal járt. A főtéren összegyűlt tömeg és a fokozatosan kivonuló hadsereg között robbanásig feszült helyzet alakult ki egy kompromitáló személy a közeli városházán való megjelenése jelentette okán, ahol a zúgolódó tömegre a katonák tüzet nyitottak. Azonban a magyar vörös katonákfogadtatása sem volt problémamentes. A szélsőbaloldali eszmék ugyanis csak egy rétegetvonzott, a többség a magyar nemzeti létért lelkesedett. Így egy sor intézkedést, mint a nemzeti zászlók eltávolítását, vagy a magyar Istentiszteletek és körmenetek tiltását mindenki értetlenül figyelte, a tanács hatalom ezt követő intézkedései egyébként pedig szigorúbbak voltak a csehszlovák felhívásoktól.

1919 június 7-től értékelődött fel Érsekújvár stratégiai fontossága, ugyanis megkezdődött a csehszlovák csapatok ellentámadása. Légítámadások kíséretével a csehszlovák

hadsereg könnyű szerrel visszafoglalta a várost. Azonban nagy különbséget jelentett, hogy ezúttal nem olasz, hanem francia tisztek vezetésével rendezkedett be a csehszlovák hadsereg. Fokozott és szigorú intézkedések között megerősítették a statáriális állapotot, ráadásul internálták a helyi vezetőket és a potenciálisan veszélyesnek gondolt személyeket. A vöröshadsereg célja a Nyitra folyó hídjának megszerzése volt, ahonnan könnyen tudták megközelíteni a vasútállomást. Ezt a tervet a szervezett védelemnek köszönhetően nem tudták kivitelezni, így a városért való harcok a közeli településeken és a köztes határrészekben élesedtek ki, amelyek végezetül a csehszlovák hadsereg győzelemmel fejeződött be június 24-én. Folytatódott azonban a megbízhatatlan magyarok ellehetetlenítése. Késő őszig tartottak a kihallgatások, ahol a bolsevik haderőnek segítő lakosokat, a korábban tiltakozó vasutasokat, valamint a veszélyesnek tartott embereket szűrték ki. Számos magyart hurcoltak el Cseh- és Morvaország katonai fegyházaiba, a lipótvári és illavai fegyintézetbe, ahonnan egyesek csak hónapok, sőt évek múltán szabadultak ki.

Rövidesen helyreállt a közrend. A megüresedett hivatali helyekre a legionáriusok, illetve azok családtagjai, vagy máshonnan érkezett csehszlovák hivatalnokok kerültek. Magyar ajkú lakos esetében pedig továbbra is elvárták a hűségesküt. 1919. október 28-án, amikor a Csehszlovák Köztársaság megalakulásának az első évfordulóját ünnepelték, a legionáriusok részéről történő rendbontások – amikor is magyar vonatkozású emlékműveket rongáltak – azt mutatják, hogy a feszültség továbbra is jelen volt a városban. A beilleszkedés tehát nem ment zökkenőmentesen az első év után sem. Túl a nyelvi nehézségeken az államfordulat teljesen átalakította a környék arculatát és teljesen új helyzetet teremtett mindenki számára. A csehszlovákiai magyarság, amely korábban semmilyen történelmi és kulturális alapokkal nem rendelkezett, saját magát kellett megszerveznie.

Az utolsó előtti fejezetéppen ezért az államváltás következményeit foglalja össze. Itt meg kell jegyeznünk, hogy a kisebbségi helyzet magával hozta a csehszlovákiai magyarok lélekszámbeli csökkenését. Ez a tendencia

megmutatkozott az érsekújvári és a környékbeli adatokkal is. Az asszimiláció természetes folyamatai mellett a menekültek elvándorlása, a lakosok identitásváltása, a népszámlálások módszertana a zsidóság önálló nemzetként való kezelése és a természetes szaporulat negatív mutatói is mind hozzájárultak ahhoz, hogy fokozatos csökkenés statisztikai eredményekben is kézzel fogható legyen. A vizsgált időszakban főleg az identitásváltásról, a magyar adminisztráció tévesztéséről, és elmeneküléséről, illetve jelentős csehszlovák bevándorlásról beszélhetünk. Ezek mellett érdekes az a jelenség is, hogy pusztán a felmérések alkalmával voltak, akik magyar származásúként csehszlováknak vallották magukat, abban reménykedve, hogy ezáltal jobbra fordul a sorsuk.

A népesedési adatok mellett ebben a fejezetben bepillantást nyerhetünk város oktatási, kulturális és a politikai mindennapjaiba is. Fontos kiemelni, hogy iskolaügy tekintetében a csehszlovák vezetés igyekezett szem előtt tartani nem csak liberalizálását, de a természetes szlovákosodás elindítását is. Így jelentek

meg új szlovák intézmények, majd a gimnáziumban a magyar osztályok mellett csehszlovákok.

Politikai tekintetben a pártok túlkínálata a politikai paletta minden irányából és mindenre rátelepedő befolyása volt tetten érhető. Mindamellett érvényes volt az is, hogy nagyon sok beleszólása a közéletre csak kevés magyar pártnak volt beleszólása. Érsekújvárban a választók kegyeiért így óriási küzdelem alakult ki legalábbis az országos szinten. Ez azonban nem mondható el a helyhatósági választásokról, ahol a magyar pártok példaértékű összefogással közös listán indították jelöltjeiket. A pártok összehangolt munkája is kellett ahhoz, hogy a két világháború közötti időszakban a város a magyar jellegét megtartotta.

A pezsgő kulturális életnek volt köszönhető, hogy Pozsony és Kassa mellett ezekben az években Érsekújvár a magyar területek harmadik regionális központjává vált, s a Sarló mozgalom egyik magja az itteni fiatal cserkészek körében kelt ki. Ez volt az a generáció, amely a régi Magyarország új életre keltése helyett megkezdte saját közösségének szervezését, s ezzel egy sajátos

felvidéki magyar identitás alapvetéséhez járult hozzá. A közösség pedig a munkámban tárgyalt események tapasztalataiból szocializálódott hatásokat tapasztalták...

A témában született publikációk:

– A főhatalomváltás „első felvonása” Érsekújvárbán 1918-1919. *Eruditio-Educatio*, Komárom, 2020/2.

– A csehszlovák állam gondolatától a felvidéki államfordulatig, különös tekintettel Érsekújvárra. *Múltunk*, Budapest, 2020/2

Ki a felelős Trianonért? (1. rész). A Horthy-időszak Trianon-narratívája. *Katedra folyóirat*, XXVIII. évfolyam, 6. szám, Dunaszerdahely, 2021.

– Ki a felelős Trianonért? (2. rész). Trianon narratívája 1945-től 1989-ig. *Katedra folyóirat*, XXVIII. évfolyam, 7. szám, Dunaszerdahely, 2021.

– Ki a felelős Trianonért? (3. rész). A máig tartó Trianon-narratívák és megítélések a rendszerváltás-tól napjainkig. *Katedra folyóirat*, XXVIII. évfolyam, 8. szám, Dunaszerdahely, 2021.

– Az államfordulat néhány aspektusa két érsekújvári helytörténész tollából. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, Somorja, 2021/3.

– Adalékok a felvidéki 1918-1919-es államfordulat értelmezéséhez, Érsekújvár példáján keresztül. *Scientia Denique*, XII. évfolyam, 1. Kiadás, Ungvár, 2022.